

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

* * * * *

Централен балкански (Трявна)

Големият североизточен ареал се състои от две големи групи – мизийска и балканска – които имат общи черти, но и достатъчно различия, за да бъдат разгледани отделно. Всяка от групите се дели на ясно обособени подгрупи. В балканската група централният балкански говор е представен в този сайт от град Трявна и четири села в околността на града. Трябва да се отбележи, че централните балкански говори са доста разнообразна група, дори по отношение на основната черта, която ги обединява – развитието на ятовата гласна. По организационни причини работата на експедицията, по време на която беше събран материалът за този сайт, беше съсредоточена само в Трявна (Т) и някои от близките села: Бангейци (Б), Престой (П), Станчов хан (Сх) и Черновръх (Ч).

Следва списък на особеностите на централния балкански диалект, базиран на текстовете от петте населени места, представени в сайта. Примерите са взети от текстовете.

Съкращения: с главна буква е означено населеното място, както е посочено по-горе (Т = Трявна); числото, което следва, показва номера на текста от това село (например Б1 = Бангейци 1), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява.

Фонетика

- Ятовата гласна се е развила под ударение както в книжовния език, т.е. /'a/ пред твърда сричка и /e/ пред мека. Има две изключения в сравнение с книжовния език: гласна /e/ се явява в първо и второ лице множествено число в аористни и имперфектни форми, както и в краесловието в аористни форми.

Примери: *зѣпр'ѣhme* (Б1: 86), *б'ѣhми* (Б2: 5), *зѣпустѣ* (Сх3: 9)

Всъщност, ако правилото се прилага стриктно, не тези, а книжовните форми са изключение, тъй като в тях има /'a/ пред мека сричка.

- Етимологичното я се е развило по същия начин като ятовата гласна.

Примери: *туйа̀гѣтѣ* (Сх1: 9), *тѣчàh* (Сх2: 7), *венчàзѣт* (Ч: 19) // *й̀ѣренци* (Т: 178), *туй̀ѣги* (Сх1: 7), *тѣч̀ѣhми* (Б2: 71), *венч̀ѣйѣт* (Ч: 21)

- Гласната /u/ се замества с /y/ между посталвеолна и лабиална съгласна.

Пример: *жув'ѣй* (Б1: 26)

• Неударените гласни /e/, /a/, /o/ се произнасят съответно като /u/, /ə/ и /y/. Произношението на неударено /e/ като /'ə/ е сравнително рядко.

Примери: *врит'енуту* (Сх1: 58), *митъ* (Б1: 36) // *грэдъ* (Б1: 27), *крэка̀тэ* (Сх1: 72) // *удлип'ъд* (П: 70), *с'елу* (Б1: 7) // *б'эд'ән* (Сх1: 14)

В окончанията за минало несвършено време /e/ остава непроменено.

Примери: *од'ехэ* (Сх1: 5), *рəбòт'ехэ* (Сх1: 22), *п̀рəвeа* (Б1: 49)

• Съгласната /x/ се пази (или се замества с ларингална фрикативна съгласна /h/) във форми за минало време пред съгласна. В други позиции често изпада.

Примери: *б'эхми* (Б2: 5), *зəп̀р'ə̀һми* (Б1: 86) // *òдeа* (Б1: 82), *р'èку* (Сх3: 41), *испупàсуе* (Т: 140)

Понякога изпадането се компенсира от удължаване на предходната гласна.

Примери: *исъ: ни* (Б2: 43), *дуисъ:ни* (Б2: 45)

Ударение

• Отметнато ударение в плуралните форми на някои двусрични имена от женски род.

Примери: *̀г̀ли* (Б2: 55), *дъ̀ски* (Ч: 44)

• Клитични форми (кратки местоимения, възвратни частици, сегашни форми на глагола „съм“) получават ударение след съюза „като“. За това явление използваме термина „допълнително ударение“.

Примери: *кəд г̀и изв̀икəме* (Т: 150), *кəд г̀и п̀утк̀лəдъ̀т* (П: 16); *кəд г̀и изб̀рə̀хми* (Сх3: 36)

Морфология

• Окончанието на съществителните от женски род под ударение съвпада с рефлекс на голямата носовка, в случая /ъ/.

Примери: *зим'ъ* (Б1: 69), *гуръ̀тə* (Ч: 23), *вудъ̀* (Б2: 42)

Тези форми са резултат от интересно развитието на българския език, който постепенно изгубва всички падежни окончания при съществителните. В предпоследния етап на този процес, съществителните от женски род са имали само две падежни форми (вместо наследените 7): именителна и т.н. казус генералис, който наследява формата на винителния падеж, завършваща в старобългарски с голяма носовка, и е бил използван за всички други значения. В тези диалекти казус генералис се налага като новата единствена форма за единствено число, често с изключение на съществителните имена за лица, при които се налага старата именителна форма на /-а/.